
Znaniacki's analytische inductie als methode van sociologisch onderzoek

Jacques Tacq

1. Inleiding

De tegenstelling tussen een kwalitatieve en een kwantitatieve methodologie in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek is een oud zeer dat nog steeds voorwerp is van discussie en het wellicht ook zal blijven. Ook al betreft het in wezen een schijn tegenstelling, omdat degelijk onderzoek uiteraard zowel kwalitatieve als kwantitatieve stappen bevat, toch kan er worden gesproken van twee aparte methodologieën met verschillende klemtonen en pretenties. Bij de kwalitatieve methodologie wordt sterk de nadruk gelegd op de inductieve momenten van een onderzoek, op de geldigheid van de opgedane inzichten en op de creatieve grondhouding van de onderzoeker. Bij de kwantitatieve benadering daarentegen overheerst de nadruk op de deductieve momenten van een onderzoek, de meetbetrouwbaarheid en generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten en de methodisch-technische competentie van de onderzoeker. Deze pretenties worden wel eens tegenover elkaar geplaatst. Zo lijken inductie en generaliseerbaarheid onverenigbaar, want bij inductieve methoden zoals de participerende waarneming en het diepte-interview is men aangewezen op kleine aantallen en bij onderzoek op grote representatieve steekproeven uit de bevolking kan moeilijk het detailrijke verhaal van elk individu worden verwerkt.

In dergelijke redeneringen wordt de onderzoekspraktijk als richtsnoer genomen. Er blijkt echter een verkeerd begrip uit over de onderscheidingen tussen de genoemde pretenties. Voor de meer filosofisch ingestelde grondleggers van de kwalitatieve methodologie zijn inductie en generalisatie geen tegengestelden, maar gaan zij eerder hand in hand. Een voorbeeld van een kwalitatieve methode waarbij deze samenhang tussen diverse pretenties model staat, is de analytische inductie van Florian Znaniacki. Znaniacki, Poolse socioloog en filosoof, die vooral bekend werd door het samen met Thomas verrichte onderzoek naar de aanpassing van Poolse emigranten in de Verenigde Staten (Thomas en Znaniacki, 1918-20), heeft in een latere publikatie deze werkwijze uiteengezet (Znaniacki, 1934). Het betreft een werkwijze waarbij de onderzoekseenheden geval per geval worden bestudeerd en waarbij de theoretische inzichten in het licht van elke waarneming

worden aangepast. Dit proces van het voortdurend herformuleren van de onderzoekshypothesen houdt op wanneer nieuwe waarnemingen geen nieuwe inzichten meer opleveren, dit wil zeggen wanneer theoretische verzadiging optreedt.

In de jaren rond 1950 is een levendige discussie ontstaan over deze analytische inductie als methode van wetenschappelijk onderzoek. Verschillende handboeken en artikelen uit die periode, van Robinson, Lindesmith, Cressey en anderen, hebben de tijd getrotseerd en behoren nu tot het standaard-gedachtengoed van de kwalitatieve methodologie. De weergave van deze auteurs is echter niet altijd even volledig en adequaat (*traduire c'est trahir*). Daarom is een behandeling van de oorspronkelijke visie van Znaniecki gerechtvaardigd. In een poging om recht te doen aan de ideeën van deze in de vergeethoek geraakte Poolse socioloog, zal worden ingegaan op de toepassingsmogelijkheden van de analytische inductie. Boni en mali zullen tegenover elkaar worden afgewogen en er zal worden nagegaan of en hoe de methode vanuit de ideeën van Znaniecki zou kunnen worden aangewend.

2. Znaniecki's uitgangspunten

In zijn boek *The method of sociology* (1934) behandelt Znaniecki de analytische inductie als onderzoeksmethode voor de sociologie. Deze behandeling wordt voorafgegaan door een kritiek op de gangbare methodologische voorschriften van zijn tijd. De stijl is sterk polemiserend en retorisch. Tegenover elke kwaliteit van de analytische inductie staat een tekort van de enumeratieve inductie. Deze laatste wordt door Znaniecki ongeveer gelijkgesteld met de statistische methode.

Inductieve benadering. Analytische inductie is uiteraard in de eerste plaats *inductief*, niet deductief. Enumeratieve inductie daarentegen wordt ten onrechte inductief genoemd, want zij verloopt in feite deductief. Immers, aldus Znaniecki, de meeste sociologen organiseren hun ideeën volgens de traditionele methode van expositie en demonstratie. Zij formuleren eerst de meest algemene principes alsof het onvoorwaardelijke basiswaarheden zijn, waarop de geldigheid van al datgene dat volgt is gesteund; dan ordenen zij hun stellingen in een logische sequentie, alsof elke volgende stelling deductief is afgeleid uit voorafgaande stellingen en alsof de geldigheid aan de afleiding te danken is; en zij geven particuliere feiten aan alsof het illustraties zijn van algemene waarheden. Deze deductieve werkwijze werd hun op school bijgebracht en zij werden erin getraind door het lezen van wetenschappelijke werken uit het verleden.

Znaniecki waarschuwt voor een verkeerd begrip van enumeratieve inductie. Het is namelijk niet omdat deze op feiten is gebaseerd, dat zij minder deductief zou zijn. Want de hypothesen worden in deze methode a priori geformuleerd, zodat de bevindingen van wetenschappelijk onderzoek in het beste geval slechts expliciet maken wat reeds impliciet in de vooropgestelde definities was vervat. En

het is ook niet omdat in uitdrukkingen van de vorm 'Alle S zijn P' de quantor 'alle' wordt vervangen door 'sommige' of 'de meeste', zoals in de statistische methode gebeurt, dat deze laatste daardoor inductief wordt¹. De statistische methode volgt immers een deductieve logica. Vertrekkend van uitdrukkingen van de vorm 'Alle S zijn P' worden waarnemingen verricht, eventueel duizenden, en er worden berekeningen gemaakt die tot de slotsom leiden dat er 20% uitzonderingen zijn, zodat de uitspraak wordt '80% van S zijn P', eventueel met opgave van de betrouwbaarheidsgrenzen, wanneer met een aselechte steekproef werd gewerkt. Maar dit maakt de globale redenering niet minder deductief.

Om zijn opvatting te illustreren, geeft Znaniecki het volgende voorbeeld. Veronderstel dat u de groep van criminelen wilt bestuderen. Als u een misdadiger definieert als een persoon die een handeling heeft gepleegd die door de strafwet van de staat is verboden, dan kunt u er zeker van zijn dat u bij al deze personen geen gemeenschappelijke eigenschappen zult vinden, behalve dan die ene formele eigenschap dat zij dat soort handeling hebben gepleegd. En als u een misdadiger definieert als een 'geboren misdadiger', als een antropologisch type in de zin van Lombroso, en als u in uw studie slechts deze personen opneemt die dit type vertegenwoordigen, dan zult u allerlei eigenschappen of combinaties van eigenschappen vinden die met 'misdadigers' in deze betekenis overeenstemmen of ervan verschillen, maar dit zullen de eigenschappen zijn die geïmpliceerd zijn in en voortvloeien uit Lombroso's antropologische structuur. In één woord, u kunt in de definitie van een begrip niets vinden dat u er niet reeds hebt ingevoerd.

Eerbied voor de feiten. Uit het voorafgaande kan volgens Znaniecki ook worden afgeleid dat de traditionele werkwijze nog aan een ander euvel mank gaat, namelijk een schrijnend gebrek aan *eerbied voor de feiten*. Voor de inductief georiënteerde socioloog vormen de empirische sociale data de uiteindelijke grondslag. Want, in tegenstelling tot de statistisch georiënteerde methodoloog, voor wie het feitenmateriaal slechts illustratieve waarde heeft, beschouwt hij elk empirisch gegeven als een intellectuele uitdaging. Terwijl in de statistische methode de weg van de minste weerstand wordt gekozen, kiest de inductieve onderzoeker eerder de moeilijke weg. Elk nieuw feit dat zijn oorspronkelijke inzichten zou kunnen tegenspreken, vormt voor hem een revolve tegen de rede en dwingt hem zijn theorie opnieuw aan te passen of te herzien.

Dynamische grondhouding. Het blijkt dat Znaniecki een sterke nadruk legt op de dynamiek van het wetenschappelijk gebeuren. Zijn aandacht gaat vooral uit naar de wijze waarop inzichten worden verkregen, eerder dan naar de wijze waarop inzichten worden gepresenteerd, verantwoord of verdedigd. Hij verwijst naar wat de Fransen 'la cuisine scientifique' noemen en waarmee de voorbereidende fase van het wetenschappelijk werk wordt bedoeld, de fase van de afbakening van de probleemstelling, van het bepalen van de sociologische invalshoek en van het gissenderwijs opvullen van lacunes. De socioloog moet wat meer in de

keuken gaan arbeiden en wat minder aan tafel gaan zitten, zo ongeveer klinkt de hoofdtoon van Znaniecki's werk. Er wordt een pleidooi gehouden voor een *dynamische grondhouding*. De inductieve wetenschapsbeoefenaar beschouwt waarheid niet als een finaliteit van afgehandeld onderzoek dat met platonische vreugde wordt gecomtempleerd. Hij is er daarentegen steeds op uit om nieuwe inzichten op te doen. Hij is nooit tevreden, stelt steeds de vraag naar het nieuwe.

Speciale behandeling van uitzonderingen. Het dynamisch ideaal van kennisverwerving komt zeer goed tot uiting in de *behandeling van uitzonderingen*. Het gaat hierbij niet om de uitzondering als dusdanig, maar om onze houding ten aanzien van uitzonderingen. In de statistische methode is deze houding duidelijk fout. Uitzonderingen worden er beschouwd als 'outliers'. We hoeven maar te denken aan een scatterdiagram, waarbij bepaalde punten van de puntenwolk niet bij het model horen, om te begrijpen wat hier wordt bedoeld. Er zijn dan twee mogelijkheden. Ofwel het aantal uitzonderingen is gering, bijvoorbeeld 5% van het totaal aantal bestudeerde gevallen. Dan zal de statisticus de vooropgestelde wetmatigheid accepteren in een afgezwakte vorm. De uitdrukking 'Alle S zijn P' wordt vervangen door '95% van S zijn P'. Ofwel het aantal uitzonderingen is te groot. De vooropgestelde wetmatigheid doorstaat de statistische significantietest niet en wordt in zo'n geval verworpen². In beide gevallen, zo betoogt Znaniecki, worden de uitzonderingen als oninteressant ter zijde geschoven. Zij blijven ongeanalyseerd. De kracht van de analytische inductie als onderzoeksmethode ligt nu juist in de aandacht voor uitzonderingen. Zij worden als een uitdaging beschouwd, als een interessante vondst, een zeldzaam exemplaar dat apart wordt geanalyseerd en in het licht waarvan de oorspronkelijke theorie moet worden aangepast of herzien. Het motto is dus niet 'uitzonderingen bevestigen de regel', maar 'uitzonderingen stimuleren modificatie van de regel'.

Aandacht voor geldigheid. In zijn houding tegenover uitzonderingen komt tot uiting dat Znaniecki een grotere aandacht voor *geldigheid* vraagt, in de zin van aansluiting bij de werkelijkheid. De grondige studie van 'cases' dwingt de socioloog tot theoretische bezinning en diepgang. De keerzijde is wellicht dat op die manier slechts weinig 'cases' kunnen worden bestudeerd, maar dit weegt niet op tegen de nadelen van enumeratieve inductie en de eraan gekoppelde statistische methode. Want door deze laatste worden wel veel 'cases' bestudeerd, eventueel zelfs duizenden, maar slechts weinig theorie. Immers, er is alleen sprake van een vooruitgang in formele precisie van reeds bestaande common-sense oordelen. Znaniecki geeft wel toe dat een statistische analyse van grote aantallen gegevens niet noodzakelijk gepaard hoeft te gaan met theoretische armoede. Zij kan uiteraard worden voorafgegaan door een grondige theoretische bezinning. De gezinssocioloog hoeft zich bijvoorbeeld niet te beperken tot bestaande echtscheidingsstatistieken. Maar, zelfs al zou een onderzoeker a priori belangrijke eigenschappen kunnen afzonderen (geldige hypothesen kunnen formuleren), dan nog

zou er een fundamentele beperking blijven kleven aan de statistische methode: de praktische onmogelijkheid om meer dan een paar eigenschappen tegelijk in de analyse te betrekken. Combinaties van vier eigenschappen zijn statistisch al zeer moeilijk hanteerbaar³.

Intensionele benadering. Znaniecki's reactie tegen de statistische methode, die te uitsluitend op problemen van betrouwbaarheid en formele precisie en te weinig op geldigheidsproblemen is gericht, is ook een reactie tegen het enumeratief, extensioneel karakter ervan. In de analytische inductie worden begrippen niet indicatief gebruikt, niet als een loutere indicatie van a priori geformuleerde stellingen, maar eerder descriptief, als een geldige verwoording van de werkelijkheid. Om tot dergelijk descriptief gebruik van begrippen in staat te zijn moet men echter een *intensionele benadering*⁴ volgen, eerder dan een extensionele. Deze laatste, de extensionele benadering, wordt in het dagelijks taalgebruik gehanteerd. Want als mensen de woorden 'misdadigers', 'huwelijken', 'werkloosheid' gebruiken, dan willen ze beschrijven of één welbepaald iemand een misdadiger is, of een koppel wel of niet gehuwd is, hoe groot het aantal werklozen is, eerder dan dat zij te weten willen komen wat een misdadiger, een huwelijk, een geval van werkloosheid werkelijk betekent. Zij geven eerder de voorkeur aan voorbeelden van gevallen die een begrip illustreren dan aan een analytische definitie van het begrip. En zij gaan ervan uit dat, als een begrip A wordt gebruikt, de klasse A, waarop het betrekking heeft, reeds omschreven is, dat elk gegeven reeds A of niet-A is.

Maar in feite moet de benadering andersom verlopen. Want het is duidelijk dat, vanuit wetenschappelijk gezichtspunt, logische extensie volledig afhangt van logische comprehensie. Een object behoort slechts tot klasse A als het alle fundamentele eigenschappen bevat die in het begrip A zijn begrepen. Daarom is de aanname dat een begrip toepasselijk is op alle objecten van een klasse, slechts gerechtvaardigd als we alle eigenschappen van de klasse kennen en als we het begrip gebruiken om deze kennis te symboliseren. We moeten derhalve bereid zijn onze begrippen als tentatief te blijven beschouwen. En als, na grondige studie, blijkt dat onze begrippen geen goede weergave zijn van de klassen die we bedoelen weer te geven, dan moeten we onze begrippen herdefiniëren.

3. Znaniecki's analytische inductie

Eerst abstracteren, dan generaliseren. De confrontatie met de enumeratieve inductie blijft Znaniecki's hele werk beheersen. Het zit hem dwars dat de statisticus in de eerste plaats generaliseert. De statisticus bestudeert immers een groot aantal gevallen en zoekt naar eigenschappen die gemeenschappelijk zijn. En hij denkt dat deze eigenschappen in de conceptuele zin kunnen worden geabstraheerd omwille van hun algemeenheid. Maar in feite moet het proces andersom verlo-

pen. De enumeratieve inductie abstraheert door te generaliseren. De analytische inductie daarentegen *generaliseert door te abstraheren*. Vertrekkend vanuit concrete gevallen worden die eigenschappen geabstraheerd die essentieel zijn en pas daarna wordt er gegeneraliseerd, want voor zover ze essentieel zijn, zullen deze eigenschappen ook bij andere concrete gevallen voorkomen. Het gaat om een andere volgorde in de werkwijze. Vandaar dat Znaniecki ook schrijft dat enumeratieve inductie daar begint waar analytische inductie eindigt. Met een sociologisch onderzoeksproces voor ogen moet analytische inductie dus vooral in de beginfase worden gesitueerd, als een methode om op basis van weinig gevallen grondig inzicht te verwerven en theorie te ontwikkelen.

Essentiële eigenschappen. Het voorafgaande blijft vaag wanneer niet is duidelijk gemaakt wat 'grondig inzicht' betekent. Wanneer is de ene theorie beter, grondiger, rijker dan de andere? Wat betekent het dat we uit concrete gevallen het essentiële naar voren hebben gehaald? Znaniecki gaat op deze vraag uitvoerig in en geeft ook voorbeelden. Door het aanleggen van classificaties krijgen we een idee van het onderscheid tussen essentiële en niet-essentiële eigenschappen. Bijvoorbeeld, de classificatie van dieren naar kleur is minder essentieel dan de indeling naar anatomische structuur. Dit komt omdat de indeling naar kleur veel meer ruimte laat voor andere classificaties. De indeling naar anatomische structuur daarentegen elimineert als het ware alle andere classificaties. We kunnen dieren indelen naar grootte, vorm, stem, beweging; en geen enkele van deze indelingen zal een referentie naar de kleurindeling bevatten. Een theorie in termen van anatomische structuur daarentegen is wel in staat gelijkenissen en verschillen in kleur, grootte, vorm en beweging te verklaren, omdat de anatomische structuur verband houdt met het fysiologisch functioneren van organismen.

Het komt er dus volgens Znaniecki op aan een hiërarchie van eigenschappen aan te leggen naar graad van belang, dit wil zeggen naar de mate waarin zij worden gedeeld door vele klassen. Zo is het gewerveld zijn een eigenschap die de natuur van een paard in belangrijkere mate bepaalt dan de vorm van de hoeven, want de eerste karakteristiek wordt gedeeld door de klasse van de vogels, reptielen en vissen, de laatste slechts door een kleine klasse van hoefdieren. Znaniecki reageert in dit verband tegen sociologen die de neiging hebben sociale systemen te classificeren door middel van subjectieve factoren zoals instincten, wensen, verlangens, emoties, houding en sentimenten. Sociale systemen moeten volgens hem eerder worden onderzocht in termen van hun reële, niet hun ideële componenten.

Znaniecki blijft ervoor waarschuwen dat er een verschil is in de werkwijze van de enumeratieve en de analytische inductie. Wat algemener is, met andere woorden wat gedeeld wordt door een grotere verzameling van gevallen, is niet noodzakelijk belangrijker. Want triviale eigenschappen, zoals het uitgerust zijn met een lichaam, zijn zeer algemeen, maar niet essentieel. Het is derhalve niet verwonderlijk dat er zoveel sociologische scholen bestaan, die in vreedzame

coëxistentie naast elkaar leven. Want elke school baseert zich op andere generaliseerbare eigenschappen van het sociale leven en bouwt daarom een andere theorie. Dergelijke wederzijdse tolerantie ware onmogelijk indien sociologen het principe van belangrijkheid zouden hanteren als leidraad van hun onderzoek.

Analytische inductie in vier stappen. Er blijkt dat de volgorde in de werkwijze: eerst abstraheren, dan generaliseren en niet omgekeerd, voor Znaniecki cruciaal is. Dit brengt hem dan ook tot de weergave van zijn methode van *analytische inductie in vier stappen*:

1. Bepaal eerst welke eigenschappen van een bepaald geval meer en welke minder essentieel zijn.
2. Extraheer de essentiële eigenschappen en veronderstel hypothetisch dat de meer essentiële eigenschappen ook meer algemeen zullen zijn, dat wil zeggen in een grotere variëteit van klassen zullen worden gevonden.
3. Test deze hypothese door twee soorten van klassen te onderzoeken, deze waarin de meer essentiële en deze waarin de minder essentiële kenmerken worden waargenomen.
4. Stel een classificatie op, dat wil zeggen organiseer al deze klassen in een wetenschappelijk systeem, gebaseerd op de functies van de verschillende kenmerken.

Cruciaal in deze vier stappen is dat het vinden van essentiële eigenschappen voorafgaat aan de generalisatie. Daarmee is echter nog steeds niet aangegeven wat meer essentieel, typisch, belangrijk of eidetisch is en wat niet. Om dit aan te geven moeten volgens Znaniecki een aantal principes worden uitgewerkt die ten grondslag liggen aan de analytische inductie als methode: het principe van structurele afhankelijkheid en het principe van causaliteit. Het eerste principe leidt tot statische wetmatigheden, het tweede tot dynamische wetmatigheden.

Het principe van structurele afhankelijkheid. Het principe van *structurele afhankelijkheid* heeft te maken met het aanleggen van een hiërarchie van eigenschappen naar graad van belang. Twee kunstgrepen om zo'n hiërarchie aan te leggen zijn: a. Het wegdenken van een element en zien of er veel verandert. b. Het gebruik van de comparatieve methode. Znaniecki licht een en ander toe met een voorbeeld. 1. De onderhoudsplicht, dit is de morele plicht de partner te steunen wanneer deze behoeftig is. 2. De morele plicht tot economische verantwoordelijkheid tegenover derden, in gevallen waarin de partner aan bepaalde verplichtingen niet kan voldoen. De eerste eigenschap is meer essentieel dan de tweede, want de verwantschapsrelaties die de plicht tot economische verantwoordelijkheid tegenover derden inhouden, houden ook de onderhoudsplicht in, maar het omgekeerde geldt niet altijd.

De twee kunstgrepen, het wegdenken van een element en de comparatieve methode, moeten als volgt worden begrepen. Ten eerste, het wegdenken van onderhoudsplicht zou grotere gevolgen hebben dan het wegdenken van de andere

eigenschap, want de klasse van verwantschapsrelaties zou er aanzienlijk door worden verkleind, om niet te zeggen uitgedund. Ten tweede, vergelijkend onderzoek zou aan het licht brengen dat er bijna geen verwantschapsrelaties bestaan waarin de onderhoudsplicht niet geldt, terwijl er daarentegen heel wat verwantschapsrelaties bestaan waarin de plicht tot het betalen van de schulden van de partner tegenover derden niet bestaat.

Nu moeten we ons uiteraard beperken tot twee karakteristieken, zoals tot nu toe werd gedaan, maar we moeten de structurele afhankelijkheden van vele elementen in het systeem onderzoeken. We moeten ons ook realiseren dat een element in het ene systeem niet hetzelfde is als dat element in een ander systeem. De structurele afhankelijkheden zijn daarom ook systeemgebonden. Bijvoorbeeld, de zopas besproken onderhoudsplicht geldt wel in echtelijke relaties en in afgezwakte vorm tussen goede burens, maar zij geldt niet in economische systemen van vennootschap. De onderhoudsplicht en de economische verantwoordelijkheid tegenover derden hebben in het ene systeem een andere betekenis dan in het andere. In echtelijke relaties en in relaties met goede burens is het belangeloos, niet-utilitair karakter van de relatie een gemeenschappelijk element. Bij business-partners daarentegen geldt eerder een utilitair do ut des-principe. Daarom zullen we het hele probleem moeten herformuleren. Op die manier komen we uiteindelijk tot statistische wetmatigheden die een structurele afhankelijkheid uitdrukken tussen elementen van een systeem.

Ontogenetische analyse. Verder doorredenerend rond de vraag of we er ooit zeker van kunnen zijn dat element b structureel afhankelijk is van a, komt Znaniecki tot de gedachte dat elementen van een sociaal systeem dermate met elkaar vervlochten zijn en zozeer afhankelijk zijn van het onderzochte systeem, dat de sociologie meer weg heeft van een chemische analyse dan een geometrische. Daarom moet de socioloog, net zoals in de scheikunde gebeurt, de oorspronkelijke toestand van een systeem reconstrueren, zodat kan worden nagegaan welke elementen het eerst worden geselecteerd in de constructie van het systeem. Dit noemt hij de ontogenetische analyse, het zoeken naar het systeem in statu nascendi. De gedachte is dat elementen die essentieel zijn, het eerst zijn geïntroduceerd.

Een voorbeeld maakt een en ander duidelijk. Stel dat we een studie maken van de wijze waarop autoriteit tot stand komt. Bij de analyse van een welbepaalde groep, bijvoorbeeld een club, stellen we vast dat het instellen van leidinggevende autoriteit afhankelijk is van de collectieve wil, dat wil zeggen dat er van de kant van de leden een erkenning moet zijn. Maar deze redenering gaat niet op voor een rooms-katholieke priester in een parochie. Want deze heeft al een officiële positie, omdat hij gedelegeerd is door een gevestigde macht, in dit geval de RK Kerk. Op dezelfde manier treedt een vakbondsafgevaardigde niet op als private persoon, maar als vertegenwoordiger van een vakbond. En op vergelijkbare wijze

is er een verschil tussen de man die een golfclub leidt in de positie van private persoon en de man die als professionele golfspeler de leiding op zich neemt. Er is met andere woorden een verschil tussen een leidinggevende persoon die zijn autoriteit ontleent aan de leden van een groep, en een persoon die zijn autoriteit ontleent aan een gevestigde institutie.

Fylogenetische analyse. We mogen ons echter niet tevreden stellen met een ontogenetische werkwijze, want een verklaring in termen van de meest essentiële elementen blijft een statische analyse. We moeten de sociale evolutie onder ogen zien en daarom moeten we bij de verklaring van een sociaal systeem durven teruggaan in de tijd. Want net zoals er ooit een tijd geweest is waarin er geen paarden, aardappelkevers, pijnbomen of rozen bestonden, zo ook is er een tijd geweest zonder technische coöperatie of geschreven communicatie, zonder koningen, handelaars of professoren, zonder staten, kerken, legerregimenten of economische corporaties. Het teruggaan in de tijd met de bedoeling de oorspronkelijke toestand van een systeem te onderzoeken, wordt door Znaniecki *fylogenetische analyse* genoemd.

Teruggrijpend naar het voorbeeld, waarin wordt gesteld dat het instellen van leidinggevende autoriteit afhankelijk is van de collectieve wil, onderscheidt Znaniecki drie religieuze groepen, één met het individuele leiderschap van een priester, een andere waarin de leiding wordt waargenomen door een raad van ouderlingen en een derde met het niet-autoritaire maar erkende leiderschap van een profeet. Elk van de drie soorten van leiderschap is structureel afhankelijk van de collectieve wil, maar er zijn elementen van verschil. Een groep die onderworpen is aan individueel leiderschap, geeft aan de leiding alle verantwoordelijkheid voor publieke acties, maar controleert ook elke stap die hij zet. Een groep die door een raad wordt geleid, oefent minder controle uit, maar geeft ook minder verantwoordelijkheid aan de raad. Een groep met het institutioneel leiderschap van een priester geeft de minste verantwoordelijkheid en oefent de minste controle uit op de leider.

Bij een fylogenetische analyse veronderstellen we dat er ooit religieuze groepen hebben bestaan, waarin een collectieve wil aanwezig was, maar zonder het leiderschap van een individu, een raad of een institutie. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn voor bepaalde volksstammen in Indonesië, die door etnologen zijn bestudeerd. Het gaat hierbij zelfs om groepen met een stabiele structuur met regelmatige bijeenkomsten en met een stricte scheiding tussen publieke en private activiteiten.

Het principe van causaliteit. Volgens Znaniecki is het principe van structurele afhankelijkheid, zelfs in de fylogenetische zin, niet hetzelfde als het *principe van causaliteit*. Een analyse van de structurele afhankelijkheden, zelfs met inachtna-me van de tijd, verloopt statisch. Een causale analyse daarentegen is dynamisch van aard. De relaties tussen oorzaken en gevolgen hebben niet het karakter van

interne, maar van externe invloeden, die op systemen ingrijpen. Het gaat om processen, waarbij welbepaalde antecedenten welbepaalde gevolgen bewerkstelligen en waarbij een systeem veranderingen ondergaat. Het toevallig ontmoeten van een vijand is geen oorzakelijke stimulus, wanneer bepaalde tendenties, zoals hem vermijden, een gevecht aangaan of tot verzoening overgaan, reeds latent aanwezig waren. Want de stimulus brengt geen verandering teweeg in de structuur van het systeem. De invloed ervan is een afgeleide van het systeem zoals het reeds bestond in de axiologische zin. De handeling – vermijden, vechten, verzoenen – wordt in zulke gevallen gewoonweg spontaan uitgevoerd. Enkel het principe van spontaneïteit speelt hier een rol.

Er moet aan twee voorwaarden voldaan zijn om van causaliteit te kunnen spreken. Ten eerste, er moet sprake zijn van een verandering van het systeem als geheel. Ten tweede, er moet een conflict zijn met de heersende waarden, dus in de axiologische zin. Tegenvoorbeelden van de eerste voorwaarde zijn een twist tussen de leden van een groep of de ongehoorzaamheid van een kind tegenover zijn ouders. Hier is van causaliteit geen sprake, want voor elk van deze activiteiten bestaat een tegenactiviteit, die de gevolgen van het systeem als geheel vermijdt. Er is ook geen sprake van causaliteit wanneer het gaat om latente tendenties, want in zo'n geval is niet aan de tweede voorwaarde voldaan. Stel bijvoorbeeld dat ouders hun kind allerlei opvoedkundige voordelen zouden willen geven, maar daar door geldgebrek niet toe in staat zijn. Of stel dat bepaalde groepen niet normaal kunnen functioneren omwille van politieke repressie. In zo'n geval is er slechts sprake van technische obstakels, die de feitelijke realisatie van een systeem verhinderen, maar die de structuur van het systeem niet aantasten. Dit laatste gebeurt slechts wanneer er axiologische belemmeringen zijn, dat wil zeggen wanneer de essentiële waarden van het systeem in conflict komen. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer kinderen van immigranten in contact komen met autochtone kinderen van een gemeenschap en ertoe overgaan de culturele standaarden van de ouders-immigranten te verachten en de standaarden van het nieuwe milieu over te nemen.

4. Kritiek

Alvorens in te gaan op de toepassingsmogelijkheden van analytische inductie, geven we eerst een aantal punten van kritiek, die door de methodoloog-statisticus zouden worden gemaakt. Met de eerbied voor de feiten, de dynamische grondhouding en de aandacht voor geldigheid zal elke rechtschappen onderzoeker het wel eens zijn. De negatieve kritiek op Znaniecki's ideeën zal vooral geconcentreerd zijn rond de inductieve benadering, de speciale behandeling van uitzonderingen, de intensionele benadering (inbegrepen het abstraheren van essentiële eigenschappen) en zijn visie op de causaliteit.

Inductie. Znaniecki maakt in feite een karikatuur van de statistische methode. Weinig statistisch georiënteerde methodologen volgen een zo strakke lijn. De traditionele methode van expositie en demonstratie is wel terug te vinden in de methodologische handboeken en in het onderwijs aan studenten, maar de feitelijke praktijk van onderzoek verloopt anders. Zelfs de grote 'nation-wide' onderzoeken zijn grotendeels exploratief van aard. Men krijgt de indruk dat Znaniecki wel de methodologische handboeken heeft gelezen, maar de onderzoekers niet aan het werk heeft gezien.

Znaniecki richt zich blijkbaar uitsluitend tegen eenmalige modelprestaties van onderzoek, niet tegen onderzoeksprogramma's. Bij het opzetten van een reeks van onderzoeken is er wel degelijk sprake van kennisvermeerdering, omdat bij elk volgend onderzoek de problemen opnieuw worden geformuleerd in het licht van de opgedane inzichten. Overigens, bij het steunen op onderzoek van anderen en ook bij het opzetten van een pilot-study is deze padvindingsfunctie impliciet aanwezig.

Binnen een eenmalig onderzoek richt Znaniecki zich bijna uitsluitend op de analysefase, waarin statistische testen worden uitgevoerd en betrouwbaarheids-grenzen worden aangelegd. Hij heeft gelijk in zijn diagnose dat vele onderzoekers onevenredig veel aandacht besteden aan deze statistische verwerkingsfase. Maar zijn therapie, dat een puur inductieve benadering moet worden gevolgd, is even eenzijdig.

Met interviewsituaties uit de waarnemingsfase voor ogen, blijkt Znaniecki ervan uit te gaan dat er enkele gestructureerde vragenlijsten worden gebruikt, met gesloten vragen en gecodeerde antwoordpatronen. Maar elke goede onderzoeker maakt (afhankelijk van de probleemstelling) een combinatie van gesloten en open vragen.

Zelfs wanneer geen open vragen worden voorzien, dan nog vertrekt een onderzoeker niet van gesloten definities (de-finitum = dit is het einde), maar van voorlopige omschrijvingen. Het gebeurt maar al te dikwijls dat deze omschrijvingen tijdens het onderzoek moeten worden aangepast. Stel bijvoorbeeld dat bij een onderzoek naar geboorteplanning een onderscheid werd gemaakt tussen gewenste en ongewenste geboorten, dan zal vlug blijken dat heel wat respondenten zichzelf niet kunnen plaatsen in deze strikte tweedeling en dat een derde categorie van getolereerde geboorten moet worden tussengeschoven.

Uitzonderingen. Een statistisch georiënteerde methodoloog maakt bij een steekproef van duizend eenheden inderdaad geen duizend aparte case-studies. En het is inderdaad ook niet zo dat hij elk der duizend aselechte trekkingen afzonderlijk uitvoert om telkens opnieuw zijn visie aan te passen. Maar hij schuift de uitzonderingen niet zomaar als oninteressant ter zijde, althans niet wanneer ze voldoende frequent voorkomen. Als hij de nulhypothese niet kan verwerpen, zal hij zeggen dat het resultaat onbeslist is en openstaat voor verder onderzoek.

Daarbij zal hij eventueel overwegen de onderzoekspopulatie homogener te maken of zelfs het probleem opnieuw te formuleren.

Znaniecki heeft uitsluitend microsituaties op het oog, waarbij de aparte studie van 'cases' onze *begripsvorming* verscherpt. Maar het onderzoek op grote aantallen kan soms een oogmerk op zichzelf zijn. Bijvoorbeeld, als men in een onderzoek naar medische consumptie bij een steekproef van 2000 patiënten tot de vaststelling komt dat het gemiddeld medicamentengebruik bijzonder hoog ligt, dan kan dit voor de onderzoeker verrassend, voor het beleid alarmerend zijn. Met andere woorden, *frequenties* hebben soms een waarde op zich en kunnen ook kennisvermeerdering inhouden.

De voorafgaande redenering geldt niet alleen voor *frequenties*, maar ook voor *relaties*. Bijvoorbeeld, in eenzelfde onderzoek naar medische consumptie komt men tot de vaststelling dat er een sterke statistische associatie is tussen de gezondheidsklachten en de consultatie van een arts of instelling. Onder de patiënten met klachten zijn er driekwart die op consultatie gaan, onder de patiënten zonder klachten slechts zeven procent. We leren hieruit dat preventief gedrag bij de bestudeerde bevolking nagenoeg afwezig is. En deze kennis kunnen we slechts opdoen door een grote aselechte steekproef te analyseren, niet door geval per geval grondig na te denken over een nieuw 'fit' met de werkelijkheid.

Ook de statistisch georiënteerde methodoloog kan zijn methoden en technieken aanwenden ten behoeve van *begripsvorming*. Hij gebruikt daartoe procédés van latente structuuranalyse, zoals factoranalyse, clusteranalyse en multidimensionele schaaltechnieken. Bijvoorbeeld, in een studie van de ideologische houdingen van het wetenschappelijk personeel aan een universiteit werd een clusteranalyse toegepast en er kwam een verrassend cluster naar voren, van hoogleraren uit de bètavakken die de neiging vertoonden met de linkse studentenbeweging mee te gaan. Ook al gaat het hier niet om één zeldzaam exemplaar, maar om een cluster van personen, er is wel sprake van een interessante vondst, die de aandacht wegdraagt. Het betreft evenwel andersoortige kennis, maar zij is betrouwbaar, omdat zij op grote aantallen is gebaseerd en een statistische test heeft doorstaan.

Intensie. Znaniecki geeft niet aan wat onder de betekenis (intensie, comprehensie) van een begrip moet worden verstaan. Hij behandelt uitsluitend de extensie, de verzameling van eenheden waarop een begrip van toepassing is, met andere woorden de geldige referentieklassie. Volgens hem is een begrip belangrijker naarmate de extensie groter is.

Men kan ook moeilijk spreken van een intensionele en een extensionele 'benaadering', want elk begrip heeft zowel een intensie (inhoud, betekenis, comprehensie) als een extensie (omvang, toepassingsgebied). Het begrip 'werkloosheid' betekent 'het niet of niet meer tewerkgesteld zijn' (intensie) en is van toepassing op iets meer dan 10 procent van de arbeidsgeschiedte bevolking (extensie). Znaniecki wijst er terecht op dat een discussie over de intensie van het begrip het

allerbelangrijkste is en dat een wijziging in de intensie gevolgen heeft voor de extensie, eventueel zelfs voor de referentie: hoe rijker een begrip, des te minder gevallen bestrijkt het, met andere woorden hoe groter de intensie, des te kleiner de extensie. Om Znaniecki's voorbeeld te nemen, de extensie van het begrip 'hoefdier' (gehoefd werveldier) is kleiner en is vervat in de extensie van het begrip 'gewerveld dier'. Het omgekeerde geldt niet: het is niet omdat een begrip minder gevallen bestrijkt dat het rijker is. Een ander voorbeeld, dat de beoefenaar van de sociale wetenschappen meer zal aanspreken, is de recente kritiek op de berekening van het percentage werklozen aan de hand van overheidsstatistieken in Nederland. De intensie van het begrip 'werkloze' was in het geding en de extensie werd daardoor bepaald.

Ook in zijn behandeling van abstractie en generalisatie heeft Znaniecki het bij het rechte eind. Want de klassiek georiënteerde methodoloog, die een grote representatieve steekproef trekt, is inderdaad in de eerste plaats op generalisatie uit. Maar de statisticus kent het onderscheid tussen abstractie en generalisatie zeer goed. Toegegeven, de concepten die slechts op een paar gevallen van toepassing zijn (kleine extensie), worden bij een statistische analyse terzijde geschoven. Maar het is niet zo dat er van abstractie, inductie en betekenisanalyse geen sprake zou zijn. We hebben eerder verwezen naar latente structuuranalyse als procédé van conceptuele veralgemening (in tegenstelling tot louter statistische veralgemening). Een ander voorbeeld daarvan is het volgende. Stel dat een socioloog zich afvraagt waarom het verloop van arbeiders in een bepaalde sector groter is dan elders. Hij bestudeert wat literatuur over arbeidssociologie, hij bedenkt een groot aantal eigenschappen en houdingen van arbeiders en construeert een ingewikkelde vragenlijst. Hij ondervraagt de arbeiders, codeert, ponst, stelt een datamatrix samen en voert een clusteranalyse uit. Uiteraard heeft hij eerst een voorbereidende studie gemaakt van 'mogelijke' eigenschappen en houdingen en situaties. Maar, ook al was deze voorkennis enigszins gericht, toch voelde hij zich zeer onzeker. Zijn begrippen vertoonden nog een extensionele vaagheid. Na zijn clusteranalyse voelde hij zich sterker. Er kwam een cluster naar voren van vrijgezellen, die heel dikwijls ongewettigd afwezig waren en die zich niet thuis voelden in een tehuis, dat vlakbij was gebouwd, waar ook hun superieuren verbleven en waar dezelfde vloertegels als in de werkplaats waren aangebracht. Dit cluster verwees naar een groep van personen die een 'afkeer voor arbeidsdiscipline' vertoonden. Het was met andere woorden een cluster dat de begripsvorming scherpte, de abstractie stimuleerde, en het vertegenwoordigde daarenboven een belangrijke, betrouwbare groep, want het was op grote aantallen gebaseerd. Bovendien gaf het aanleiding tot verder onderzoek, waarin het begrip 'afkeer voor arbeidsdiscipline' door nieuwe indicatoren werd vertegenwoordigd.

Verder zij opgemerkt dat Znaniecki's redenering dat de assumpties van de

doorsnee socioloog niet werken omdat triviale eigenschappen zeer algemeen zijn maar niet essentieel, geen argument is, maar zuivere retoriek. Want in termen van zijn eigen analyse is het uitgerust zijn met een lichaam wel degelijk een essentiële eigenschap, omdat de extensie ervan bijzonder groot is. Trivialiteit verwijst echter naar de geringe informatie die door een begrip aan de toehoorder wordt verstrekt en heeft dus ook te maken met de voorkennis van de persoon die met het begrip te maken krijgt. Het hoort thuis in de pragmatiek, niet in de semantiek. Overigens kan van het begrip 'gewerveld dier' evenzeer worden gezegd dat het triviaal is, want we kunnen ons niet veel personen voorstellen die daar op school nog niet van gehoord hebben.

Causaliteit. Znaniecki's causaliteitsopvatting moet worden begrepen tegen de achtergrond van de werken van MacIver en Sorokin, waarin eerder wordt aangegeven wat causale processen zijn dan dat een strategie voor causaal onderzoek wordt uitgewerkt. De analytische inductie staat daar los van. We gaan er daarom van uit dat het een algemene methode is, niet een methode van causale analyse. De eis van een onto- en fylogenetische analyse is ook overdreven. Het zoeken naar een systeem in statu nascendi heeft veel weg van het zoeken naar Aristoteles' onbewogen beweging. Het is echter niet omdat elke verklaring weer nieuwe vragen oproept, dat een greep uit deze verklaringketen geen adequate verklaring zou bieden. Ook in de fylogenetische zin is het een te verre gaande eis terug te gaan tot de Neanderthaler om het gedrag van mensen en groepen te bestuderen. Het is bovendien zeer de vraag of er altijd sprake is van een genetisch eerste groep, die door een dominant kenmerk wordt getypeerd. We hebben alleen de bewering en het voorbeeld van Znaniecki.

5. Toepassingsmogelijkheden

Terugblikkend op Znaniecki's opvattingen kunnen we nu proberen na te gaan of zijn beloftevolle ideeën in de onderzoekspraktijk kunnen worden aangewend. Onze reacties zijn in eerste instantie vrij negatief: eenzijdigheid van een puur inductieve benadering, beperking tot begripsvorming, vaagheid van de intensionele aanpak, onduidelijke onderzoeksstrategie, gebrekkige voorspellende waarde, zwakke statistische onderbouwing, afwezigheid van aselectiviteit en representativiteit.

Toch moet worden toegegeven dat Znaniecki's diagnose de kwaadste niet is. Daarom zullen we pogen aan te geven of, hoe en in welke gevallen analytische inductie kan worden toegepast. We stellen ons op als methodoloog die aan de onderzoeker in de praktijk aanbevelingen moet doen, en we vragen ons af welke de voor- en nadelen zijn, wanneer we de analytische inductie als onderzoeksmethode aanraden. We doen dit puntsgewijs, uitgaande van de belangrijkste oogmerken en merites van de methode. Er zal worden getracht een en ander met voorbeelden te illustreren.

Analytische inductie tracht theoretische armoede te vermijden. Dat een groot deel van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek een magere inhoud vertoont, gaat ook vandaag nog op. Een jarenlange studie op grootscheepse representatieve steekproeven en met verfijnde analyses leidt niet altijd (zelden?) tot theoretisch belangwekkende inzichten. De aandacht voor het inductief-exploratief verwerven van inzichten, voor de beginfase met literatuurstudie, vooronderzoek, participerende waarneming en het bevragen van bevoorrechte getuigen is dikwijls gering en de aandacht voor de statistische verwerkingsfase onevenredig groot. Soms heeft dit alles te maken met een kloof tussen de theoretisch-inhoudelijk georiënteerde socioloog, die geen aanleg heeft om zich harde methoden en technieken eigen te maken, en de onderzoeker-technicus, die alles afweet van harde analysetechnieken en computerprogramma's, maar geen aanleg heeft om zich theoretische inzichten eigen te maken. Een en ander heeft ook te maken met tijdsinvestering: wie alle tijd uittrekt voor het een, houdt zich per definitie niet met het ander bezig. Een oplossing zou kunnen liggen in samenwerking tussen onderzoekers met theoretisch inzicht en onderzoekers met technische aanleg. Maar de ervaring is dat de eerste gesprekken al moeilijk verlopen, om de voornoemde reden. Znaniecki's oplossing is een andere. Het voortdurend zoeken naar nieuwe gevallen, in het licht waarvan de theoretische inzichten worden aangepast, dwingt de onderzoeker tot permanent nadenken. Deze nadruk op theorieontwikkeling is dan ook aanbevelingswaardig, als tegengewicht.

Analytische inductie beoogt het homogeniseren van de impliciete populatie. De aselechte steekproef, die in de statistische methode wordt gebruikt, is altijd heterogeen, ook wanneer er wordt gestratificeerd op een paar relevante kenmerken. Eigenlijk is de verzameling bestaande uit één enkele eenheid, het singleton, de enige echt homogene populatie. En aangezien homogeniteit een relatief begrip is – een verzameling is homogeen met betrekking tot welbepaalde eigenschappen die met het onderwerp van studie te maken hebben – is de analytische inductie als methode meer geschikt om homogeniteit te verzekeren. Want er wordt van één enkele eenheid uitgegaan en de eigenschappen worden bij elke volgende waarneming zodanig herzien dat de aansluiting bij de eenheden verzekerd is. Analytische inductie is derhalve een vorm van permanente homogenisering.

In Thomas en Znaniecki (1918-1920) zijn voorbeelden te vinden. Er bleek onder andere dat de Poolse boeren die elk jaar in Duitsland als seizoenarbeider de oogst hadden gedaan, veel harder werkten en stukwerk accepteerden, terwijl de Polen die in hun thuisland waren gebleven, onder de meest belachelijke voorwendsels stukwerk weigerden en ook veel minder hard werkten. Thomas en Znaniecki concluderen daaruit dat naast een traditie van hard werken, die wel in Duitsland maar niet in Polen gold, ook het verschil in motivatie tussen de twee groepen Polen een verklaring vormde. De Polen-seizoenarbeiders waren naar Duitsland gegaan met het specifieke doel geld te verdienen. Naast het loskomen

van de traditionele Poolse houding dat werken een noodzakelijk kwaad is, was er dus ook van zelfselectie sprake.

Dit voorbeeld illustreert dat de inzichten worden aangepast bij het ontdekken van nieuwe eenheden, in dit geval hard werkende Polen. De auteurs leidden eruit af dat naast sociale waarden (de Poolse traditie) ook attitudes (geld verdienen) in de sociologische theorie moeten worden opgenomen. Zij menen dezelfde twee basisbegrippen ook in andere voorbeelden terug te vinden.

Analytische inductie is uit op falsificatie. De sterkte van analytische inductie is gelegen in het inbouwen van falsificatiestappen. Uitzonderingen stimuleren het denken. Uit tegenvoorbeelden leren we meer dan uit voorbeelden. De hardwerkende Polen uit de vooraangaande paragraaf illustreren dit principe. Een ander bekend voorbeeld komt van Glaser en Strauss (1976). Zij beschouwen het sterven aan kanker in de Verenigde Staten als een gebeurtenis die in een 'gesloten besefcontext' plaatsvindt, dat wil zeggen de staf weet dat de patiënt stervende is, terwijl de patiënt het niet weet. In een Japans ziekenhuis daarentegen weten kankerpatiënten wel dat ze stervende zijn. Er is een 'open besefcontext'. De ziekenhuisafdeling wordt immers openlijk aangegeven met 'kanker'. Glaser en Strauss dachten aanvankelijk dat duidelijkheid over zo'n ziekte als kanker alleen gedurende de laatste stadia naar voren kwam, bijvoorbeeld wanneer de priester komt of als de pijn van de patiënt ondraaglijk wordt. Het Japanse voorbeeld stimuleerde hen om plaatsen in Amerika te vinden waar een open besefcontext geldt. Zij troffen dit aan bij een ziekenhuis voor veteranen en in een ziekenhuisafdeling van een gevangenis.

Er zijn nog andere voorbeelden uit de sociale wetenschappen. Cressey vergeleek 'taxidance halls' met vele andere vormen van dancings, met de bedoeling uitzonderingen op het spoor te komen. Lipset, Trow en Coleman vergeleken in *Union Democracy* het specifieke politieke karakter van de ITU met de kenmerkende politieke structuur van andere vakbonden om de 'afwijkendheid' vast te stellen. Wirth vergeleek de jodenbuurt van Chicago met Europese getto's. Coleman onderscheidde in *The Adolescent Society* verschillende typen high schools. Deze en andere voorbeelden staan beschreven in Glaser en Strauss (1976, p. 29 en volgende). Zij illustreren het belangrijke principe dat de onderzoeker bij het ontwikkelen van theorie gebaat is bij het ontdekken van afwijkende gevallen.

Een meer hedendaags voorbeeld uit de onderwijssociologie is het onderzoek naar het bestuurlijk functioneren van de Stichting Carmelcollege, een Nederlandse rooms-katholieke onderwijsorganisatie die 13 scholen voor voortgezet onderwijs omvat (Smets en Bakker, 1979). Dit onderzoek is belangwekkend voor de organisatiesociologie omdat de Stichting Carmelcollege, in tegenstelling tot andere onderwijsorganisaties, een voorbeeld bij uitstek is van bestuurlijk slecht functioneren. Een aantal redenen zijn volgens de onderzoekers de volgende. Het schoolbestuur is te klein (7 personen voor het besturen van 13 scholen, verspreid

over het hele land), heeft weinig of geen direct contact met de scholen (communicatieproblemen), voert een passief beleid (beperking tot een loutere brandweerfunctie: slechts als er iets mis loopt, dan komt het bij het bestuur), kampt met problemen van deskundigheid (confrontatie met de professionals in de scholen en in het bestuurbureau) en van democratisering (aanspraak van leerkrachten en ouders op deelname aan het bestuur). Het specifieke karakter van deze slecht functionerende organisatiestructuur heeft de onderzoekers gestimuleerd in het beantwoorden van de vraag hoe een toereikende gezagsbasis kan worden verkregen en welke legitimiteitsbronnen daartoe in aanmerking komen: professionalisering of democratisering. Het spreekt ook voor zichzelf dat dit denkproces niet hoeft op te houden na één onderzoek. De ideeën over schaalgrootte (een te klein schoolbestuur) kunnen er weer toe aanzetten op zoek te gaan naar nieuwe tegenvoorbeelden, bijvoorbeeld een goed functionerende organisatie met kleine top.

Analytische inductie is uit op begripsvorming. We hebben eerder gewezen op de eenzijdige nadruk op begripsvorming die Znaniecki beoogt. Ook het statistisch onderzoek van frequenties en relaties is op zichzelf zeer zinvol en daarenboven kan ook de statistische methode tot begripsvorming leiden, zij het op een heel andere manier, namelijk door middel van latente structuuranalyse.

Maar aangenomen dat begripsvorming middels analytische inductie de moeite waard is, ook al betreft het slechts één soort van kennis, wat moeten we ons daarbij voorstellen? De 'besefcontext' van Glaser en Strauss is het schoolvoorbeeld dat men meestal voor ogen heeft. Een dergelijk begrip is gegroeid uit de confrontatie van tegengestelde gevallen, in dit geval kankerpatiënten in de Verenigde Staten en Japan. Er zijn in de sociologie heel wat begrippen opgenomen die uit zo'n confrontatie zijn ontstaan. Roldistantie, referentiemacht, repressieve tolerantie en andere begrippen illustreren een denkproces, waarbij een moederbegrip (sociale rol) na confrontatie met een afwijkend geval (een persoon die de van hem verwachte rol zonder innerlijke overtuiging speelt) wordt aangepast (roldistantie). Dit laatste geeft meestal aanleiding tot de constructie van nieuwe begrippen en verfijningen ('vervreemding' als tegenpool van 'internalisatie').

Hierbij moet evenwel worden opgemerkt dat het niet altijd mogelijk zal zijn het gedrag van individuen in een paar begrippen te vatten. Ten eerste, soms zal het aantal nuances vrij groot worden. Glaser en Strauss onderscheiden bijvoorbeeld naast een 'open' en 'closed awareness context' ook een 'suspicion awareness context' (waarin tenminste één van de partners een vermoeden heeft van de ware stand van zaken) en een 'mutual pretense awareness context' (waarin beide partners de ware stand van zaken kennen doch doen alsof dit niet zo is). Ten tweede, soms zal begripsvorming uitblijven. Bijvoorbeeld, de conclusie van Thomas en Znaniecki dat de individuen van het type A (Poolse boeren) zich anders gedragen in situatie B (Duitsland) dan in situatie C (Polen) zal niet altijd in

eenheidsbegrippen kunnen worden gevat. De hypothese wordt dan meer complex. In plaats van homogenisering, zoals boven werd gesteld, is dan eerder sprake van inzicht in de heterogeniteit van het sociaal gedrag.

Analytische inductie is meer een hersenactiviteit dan een onderzoeksprocedure. Het vermijden van theoretische armoede, het homogeniseren, het inbouwen van falsificatiestappen en de begripsontwikkeling zijn aanbevelenswaardige principes. Zij moeten echter worden gesitueerd in de hersenpan van de intelligente onderzoeker die in staat is afwijkende gevallen te ontdekken en daar theoretische inzichten uit af te leiden. Het nadeel van deze methodologie is dat zij heel moeilijk kan worden gepland. Glaser en Strauss vonden hun tegenvoorbeelden bij patiënten in een Japans ziekenhuis, Thomas en Znaniecki bij Poolse seizoenarbeiders in Duitsland. Er kunnen moeilijk regels worden aangegeven voor het vinden van uitzonderingen. Daarom is analytische inductie geen onderzoeksprocedure, maar een leidinggevend principe bij het nadenken over een onderzoeksprobleemstelling.

Analytische inductie is een vorm van theoretische, eerder dan van aselechte en representatieve steekproeftrekking. De term 'theoretische steekproeftrekking' komt van Glaser en Strauss (1976). Het is een vorm van selecte steekproeftrekking, waarbij nieuwe gevallen niet op toevalsbasis maar op theoriebasis worden geselecteerd. Dit kwam in de vorige paragrafen voldoende tot uiting: begripsvorming via de selectie van afwijkende gevallen is de gevolgde werkwijze. Dit gebrek aan aselectiviteit en representativiteit is een doorn in het oog van de statistisch georiënteerde methodoloog. Hij vraagt zich af waar te beginnen. Welk individueel geval moet als eerste worden waargenomen? In de keuze van zo'n eerste eenheid is trouwens reeds een impliciete notie van een populatie vervat. En hij vraagt zich af hoe verder te gaan. Want het opsporen van uitzonderingen veronderstelt, ten eerste, dat men weet dat er uitzonderingen zijn, en ten tweede dat men weet waar die te vinden zijn. Men kan ook systematisch in een verkeerde richting zoeken, zodat een eenzijdige, vertekende theorie ontstaat. We hoeven maar te denken aan systemen met clique-vorming of verzuiling, waarbij de onderzoeker in eenzelfde clique of zuil opereert en de rest over het hoofd ziet. Met andere woorden, de populatie is niet gekend en de representativiteit is in het geding.

Om de gedachten te bepalen volgt hier een voorbeeld van discussie bij het opzetten van een onderzoek over marginalisering in Vlaanderen. De initiatiefnemer van het onderzoek, socioloog en politicus, was van mening dat eerst waarnemingen moesten worden verricht bij bestaande instellingen die met marginale groepen te maken hebben, bejaardentehuizen, opvangcentra voor gehandicapten, centra voor reclassering van ex-gedetineerden enzovoort. Op de vraag welke instellingen moesten worden geselecteerd, antwoordde hij dat per soort instelling een paar typische gevallen zouden worden uitgekozen. Op de vraag welke selec-

tieregels hij zou hanteren, was zijn antwoord dat hij voldoende met de materie vertrouwd was om een verantwoorde keuze te kunnen maken. De vraagsteller, methodoloog, was van mening dat dit een onwetenschappelijke werkwijze was. Hij wees erop dat aselectiviteit en representativiteit op die manier in geen enkel opzicht verzekerd waren. Hij wreef zijn collega aan dat deze als politicus alleen de bedoeling had zijn eigen opinies met selectieve en niet-representatieve waarnemingen aan te dikken, om op die manier zijn wetsvoorstellen te kunnen doordrukken. Hij stelde voor een aselecte gestratificeerde clustersteekproef van enkele duizenden personen te trekken uit de bevolking. Want, zo betoogde hij, mijn marginalen zijn uw marginalen niet. Uit mijn steekproef zullen ook andere gevallen van marginale groepen naar voren komen, bijvoorbeeld ondernemers van bedrijven die bankroet gaan. En deze marginalen, geachte collega, zullen aan uw goed getraind observatievermogen ontsnappen. De socioloog-politicus heeft zijn wil doorgezet en het onderzoek is zonder de methodoloog doorgegaan.

Analytische inductie is uit op populatievorming, eerder dan populatieanalyse. De term 'steekproeftrekking' is bij analytische inductie eigenlijk misplaatst. In de statistische methode wordt eerst een populatie afgebakend en daarna wordt deze populatie geanalyseerd door middel van een aselecte steekproef. Analytische inductie daarentegen is op zoek naar populaties. We herinneren ons dat Znaniecki, vertrekkend van de intensie van begrippen, uiteindelijk de extensie wou bepalen. Dit geldt evenzeer voor de in vorige paragrafen genoemde voorbeelden. Analytische inductie is daarom meer geschikt bij het opstellen van natuurlijke classificaties.

Analytische inductie vervult vooral een padvindingsfunctie. Analytische inductie zal een minder geschikte methode zijn voor onderwerpen waarover jarenlang onderzoek is verricht en waarover regelmatig en systematisch gegevens worden verzameld, zoals verkiezingsgedrag. Ook het macro-onderzoek uit de sociale demografie, waarin een lange traditie bestaat in het gebruik van leeftijdspiramides, cohorten en nationale steekproeven, zal weinig gebaat zijn bij deze methode. Want het is duidelijk dat ook bij deze grootscheepse onderzoeken processen van begripsvorming en falsificatie hebben plaatsgegrepen. Er kan daarom worden aangeraden analytische inductie uit te proberen bij het starten van onderzoek, tijdens de pilot-study. De methode zal ook meer geschikt zijn voor die probleemgebieden waar de theoretische voorkennis zeer gering is.

6. Conclusie

Wie statistisch geschoold is, zal zich heel moeilijk kunnen vinden in een kwalitatief georiënteerde methode als de analytische inductie. Vanuit statistisch-technisch standpunt kan deze methode immers zeer gemakkelijk worden gekwalificeerd als natte-vingerwerk. Daar staat tegenover dat grootscheeps onderzoek al

te dikwijls aanleiding heeft gegeven tot inhoudelijk vrij magere resultaten. De pretentie van generaliseerbaarheid, die slechts kan worden waargemaakt door de studie van grote aantallen, is geen garantie voor rijke inhoud. Een exegese van de analytische inductie als onderzoeksmethode is daarom boeiend, want de hoop wordt gewekt dat inhoudelijk rijkere resultaten kunnen worden verkregen, wanneer deze methode consequent wordt toegepast. In deze bijdrage werd gepoogd Znaniecki ernstig te nemen. Vertrekkend van zijn visie werden de voor- en nadelen van analytische inductie tegenover elkaar afgewogen en er werd nagegaan hoe de methode in de onderzoekspraktijk kan worden toegepast. Uit Znaniecki's klemtonen – de inductieve benadering, de eerbied voor de feiten, de dynamische grondhouding, de speciale aandacht voor uitzonderingen, het benadrukken van geldigheid en het belang van intensie – kan de statistisch georiënteerde onderzoeker zeker zijn lessen trekken. Maar er kan moeilijk worden gesproken over analytische inductie als een wetenschappelijke methode of onderzoek-sprocedure. Het is eerder een aanbevelenswaardige denkactiviteit, die vooral bij het starten van nieuw onderzoek over nieuwe probleemgebieden een belangrijke rol kan vervullen.

Noten

1. Volgens deze redenering is het inductief-statistisch schema van Hempel, als afzwakking van zijn hypothetisch-deductief schema, in feite niet inductief.
2. Wie iets van statistiek weet, is het bekend dat de wetmatigheid niet echt wordt verworpen. Want dat zou betekenen dat de nulhypothese wordt aanvaard, dit wil zeggen dat de beschuldigde wordt vrijgesproken bij gebrek aan bewijs. Maar dit tast de redenering van Znaniecki niet aan.
3. In een hedendaagse terminologie omgezet, betekent dit dat een multivariate analyse met vier variabelen reeds moeilijk hanteerbaar is. Niet zozeer de problemen van zuiver statistische aard, bijvoorbeeld het leeglopen van de cellen, maar veeleer de interpretatiemoeilijkheden, bijvoorbeeld van een interactie-effect van vierde orde, worden hier bedoeld.
4. We gebruiken intensie met *s* en niet intentie met *t*, omdat dit laatste te veel nadruk legt op (de intentie van) de gebruiker. Intensie met *s* verwijst naar de betekenis van een begrip en hoort thuis in de semantiek. Intentie met *t* verwijst naar het (juist of foutief) gebruik van een begrip en hoort thuis in de pragmatiek. Znaniecki heeft intensie met *s* op het oog.

Geraadpleegde literatuur

- Angell, *The family encounters the depression*, New York 1936, 296-297.
- Bruyn, S. T., *The human perspective in sociology, the methodology of participant observation*, Prentice Hall, New Jersey 1966.
- Bunge, M., *Treatise on basic philosophy*, vol. I: *Sense and Reference*, vol. II: *Interpretation and truth*, Reidel, Dordrecht 1974.
- Coleman, J. S., *Relational analysis: the study of social organizations with survey methods*,

- in: *Human Organization*, 17 (1958/59), 28-36.
- Cressey, D. R., The criminal violation of financial trust, in: *American Sociological Review*, 15 (1950), 738-743.
- Filstead, W. J., *Qualitative methodology, firsthand involvement with the social world*, Markham, Chicago 1970.
- Friedrichs, J., en H. Lüdtke, *Teilnehmende Beobachtung*, 2 Aufl. Weinheim, Basel 1973.
- Glaser, B. G., en A. L. Strauss, *Awareness of dying*, London, Weidenfeld and Nicholson, 1966.
- Glaser, B. G., en A. L. Strauss, *De ontwikkeling van gefundeerde theorie*, Samsom, Alphen a/d Rijn 1976.
- Lindesmith, A. R., *Opiate addiction*, Bloomington, Indiana, 1947.
- Lindesmith, A. R., Comment on W. S. Robinson's 'The Logical structure of analytic induction', in: *American Sociological Review*, 16 (1951), 812-818.
- Robinson, W. S., The logical structure of analytical induction, in: *American Sociological Review*, 16 (1951), 812-818. Ook in: McCall-Simons; *Issues in participant observation*, Addison-Wesley, 1969, 196-205.
- Smets, P., en N. J. J. M. Bakker, *De organisatie van de Stichting Carmelcollege, een exemplarische studie naar het bestuur van een onderwijsorganisatie*, Nijmegen. ITS, 1979.
- Sutherland, *Principles of criminology*, New York 1939, 66-67.
- Thomas, W. I., en F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America*, Boston, Gorham Press, 1918-20.
- Znaniecki, F., *The method of sociology*, Octagon, New York 1934, reprinted in 1962.